

การแสดงละครชาติตรี

เมื่อการทำพิธีกรรมก่อนการแสดงเสร็จสิ้นลง การแสดงละครชาติตรีก็เริ่มขึ้น โดยนายโรงรำชัดเบิกโรงจบลงแล้ว ปี่พาทย์บรรเลงเพลงวา¹ ผู้แสดงคนแรกจะเดินเป็นท่ารำออกมาหนึ่งบนเตียงหน้าฉาก เป็นการเริ่มการแสดงละคร

การแสดงละครชาติตรีเพื่อแก้บน จะเริ่มตามลำดับขั้นตอนของการแสดง 3 ขั้นตอน คือ 1. การเปิดเรื่อง 2. การดำเนินเรื่อง และ 3. การปิดเรื่อง

การแสดงละครชาติตรีทั้ง 3 ขั้นตอนนี้ผู้แสดงและเจรจา ที่เป็นหลักสำคัญจะเป็นผู้ดำเนินเรื่องโดยมีผู้บอกบทนำ ผู้แสดงร้องและเจรจาเองมีลูกคู่ร้องรับ ผู้บอกบทบอกทั้งเนื้อเรื่องและเพลงที่ใช้ประกอบการแสดง

รายละเอียดของแต่ละขั้นตอนในการแสดงละครชาติตรีเพื่อการแก้บน มีดังนี้

การเปิดเรื่อง

การเปิดเรื่อง คือ การเริ่มแสดงละคร ผู้แสดงที่ออกมาเปิดเรื่องต้องเป็นตัวสำคัญ หรือตัวโยงเรื่องที่สำคัญไปหาตัวละครอีกตัวหนึ่ง ผู้แสดงที่เป็นตัวเปิดเรื่อง ส่วนใหญ่ใช้ตัวพระ ที่มีบทเป็นกษัตริย์ ถ้าเป็นตัวนางต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถเปิดเรื่องได้ และต้องเป็นตัวสำคัญของเรื่องที่แสดง

¹ เพลงวา เป็นเพลงหน้าพาทย์ บรรเลงเป็นเพลงสุดท้ายของเพลงชุดโหมโรงมหรสพ ปี่พาทย์บรรเลงเพลงวา เมื่อเสร็จสิ้นพิธีกรรมในช่วงแรกเป็นสัญญาณของการเริ่มต้นแสดง

วิธีการเปิดเรื่อง ให้ผู้แสดงคนแรก เป็นผู้บอกกล่าวเรื่องราวเริ่ม
 บทตั้งแต่การแนะนำตัวเองว่าเป็นใคร มาจากไหน และต้องการจะทำอะไรต่อไป
 โดยใช้บทร้องก่อนแล้วจึงเจรจาเพื่อเน้นความและขยายความในเนื้อร้องอีกครั้งหนึ่ง

ตัวอย่าง จากการแสดงละครเรื่องรถเสน กล่าวถึงนางยักษ์สารตรา
 มเหสีท้าวชาติตรี ออกมาเปิดเรื่อง^๒

ร้องรำชาติตรี

"เมื่อนั้น	นางยักษ์แปลงนวลละอองไม่หมองหมาง
ได้รับอัครเรศเกษสุรางค์	เป็นใหญ่กว่าสนมนางกำนัล
นางมีใจเสน่หาพระสามมิตร	องค์ท้าวชาติตรีณรังสรรค์
ขึ้นเฝ้าเข้าเฝ้าเป็นนรินทร์	พระทรงธรรมพิศवासไม่คลาดคลา
นางมีจิตริษยากุมาร	จะล้างผลาญให้ม้วยสังขาร
ทั้งอีสิบสองกัลยา	จำจะล้างช้ำให้วางวาย"

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๒ สัมภาษณ์, นางบังอร ปันอบเนียม, ตัวละครในคณะสร้อยทองศิริฤ
 วันที่ 23 มีนาคม 2536.

เจรจา

"เรานี้มีชื่อว่านางสารตรา มาร้านนี้ตั้งแต่เข้ามาอยู่ยังเมืองท้าวขาสีทนต์ เรามีความเจ็บใจนางสิบสองลูกของเราเหลือเกินที่เดี๋ยว ที่ชวนกันหลบหนีมาจากเมืองของเรา เราก็ติดตามมา เราก็ได้แปลงเนื้อแปลงตัวสวยงามแล้วมาได้กับหม่อมท้าวขาสีทนต์ ตอนนี้นางสิบสองก็โดนเราควักดวงตา ชั่งในคุกมืดแล้วเรานี้ก็มีความเจ็บใจอีกคนหนึ่งคือเจ้ารถเสน ถ้าเจ้ารถเสนเติบโตขึ้นมาเมื่อไหร่แล้วละก็ เรานี้ก็ต้องพ่ายแพ้มันเด็ดขาด ดังนั้นเราจึงคิดริษยา ต้องคิดตัดไฟแต่ต้นลม จำเราจะขึ้นไปเผ่าทูลกระหม่อมขาสีทนต์จะดีกว่า"

ต่อจากนี้ผู้แสดงจะร้องบทอีกครั้งหนึ่ง เพื่อส่งบทให้กับตัวแสดงตัวอื่นออกมาต่อเรื่องราวให้ดำเนินต่อไป บทร้องและบทเจรจาของผู้แสดงที่มาเปิดเรื่องในตอนแรกตามตัวอย่างดังกล่าว ผู้แสดงได้กล่าวนำ เพื่อเป็นการเปิดตัวผู้แสดงอีก 2 ตัว คือ ท้าวขาสีทนต์และรถเสน ซึ่งจะเป็นตัวละครสำคัญในการดำเนินเรื่องต่อไป

การเปิดเรื่องของผู้แสดงคนแรกนี้ ถือว่าสำคัญมาก เพราะผู้แสดงต้องกล่าวความเดิมของเรื่องที่แสดงก่อน เพื่อให้ผู้ชมเข้าใจในเรื่องราวความเป็นมาแต่ต้นและยังบอกเหตุการณ์ล่วงหน้าว่าเนื้อเรื่องจะดำเนินต่อไปอย่างไร เป็นวิธีการเพื่อให้ผู้ชมติดตามเหตุการณ์ และติดตามผลงานด้านการแสดง

การดำเนินเรื่อง

หลังจากที่ตัวเอกหรือตัวสำคัญมาเปิดเรื่องแล้วก็เริ่มดำเนินเรื่องโดยตัวละครที่สำคัญออกมาแสดงบทเป็นลำดับ โดยมีหัวหน้าคณะเป็นผู้กำหนดหรือให้เรื่องแก่ผู้แสดงเป็นช่วง ๆ

การดำเนินเรื่องในการแสดงละครชาตรี ส่วนใหญ่เริ่มสาเหตุจากความขัดแย้งโดยกำหนดให้ตัวละครตัวหนึ่ง สร้างปัญหาไปสู่ตัวละครอีกตัวหนึ่ง ตัวละครที่ต้องเผชิญปัญหานั้นเป็นตัวเอกของเรื่อง คือ พระเอก หรือนางเอก การดำเนินเรื่อง ตัวละครต้องฟันฝ่าอุปสรรคและมีผู้ช่วยเหลือไปพร้อม ๆ กัน ความขัดแย้งเป็นส่วนสำคัญในการดำเนินเรื่อง เพราะทำให้การแสดงดูสนุกและชวนติดตาม

ลักษณะสำคัญของการดำเนินเรื่องอยู่ที่ผู้แสดง ในบทบาทของตัวละครที่จะต้องเป็นตัวดำเนินเรื่องให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง ลักษณะของการใช้ตัวละครในการดำเนินเรื่อง ที่พบในการแสดงคือ

1. ตัวละคร ดำเนินเรื่องด้วยตนเองก่อน ในเรื่องของการแนะนำตัวแล้วจึงโยงไปสู่ละครตัวอื่น
2. ดำเนินเรื่อง ด้วยตัวละคร 2 ตัว โดยตัวละครตัวหนึ่งเดินทางไปหาตัวละครอีกตัวหนึ่ง กล่าวถึงสิ่งที่ต้องกระทำเป็นเหตุเป็นผล ทำให้เรื่องต้องดำเนินไป เช่น ในเรื่องรถเสน นางยักษ์สารตราวางอุบายฆ่ารถเสน นางสารตราจึงขึ้นเฝ้าท้าวสาสิทธิ์แสร้งทำว่าไม่สบาย กราบทูลให้ท้าวสาสิทธิ์ใช้ให้รถเสนไปเอายาที่เมืองทานตะวัน
3. ดำเนินเรื่อง ด้วยตัวละครหลายตัว เพื่อเป็นการเสริมบทให้กับตัวละครที่สำคัญ คือ พระเอก และนางเอก และบางครั้งต้องใช้ตัวตลกเป็นตัวโยงเรื่องเข้ากับเหตุการณ์เพื่อช่วยในการดำเนินเรื่อง เช่น เรื่องสังข์ทอง ตอนเลือกคู่ท้าวสามล ใช้ตัวตลกไปประกาศข่าวร้อง เชิญกษัตริย์เมืองต่าง ๆ มาให้ธิดาทิ้ง 7 เลือกเป็นคู่ครอง กษัตริย์เมืองต่าง ๆ ออกมาทาบทว่า ต่างคนต่างมา มาพบกันกลางทาง มีบทเจรจาเรื่องราวบททวนของการประกาศข่าวร้อง และความงามของธิดาทิ้ง 7 องค์ ของท้าวสามล เจรจาแล้วชวนกันไปร่วมพิธีเลือกคู่ครอง เมื่อนางรจนายังเลือกคู่ครองไม่ได้ ท้าวสามลจึงใช้ตัวตลกไปหลอกล่อเจ้าเงาะให้เข้าเมือง นางรจนาเลือกเจ้าเงาะเป็นคู่ครองเป็นเหตุให้เจ้าเงาะ และนางรจนาถูกขับไล่ออกจากเมือง

การดำเนินเรื่องของการแสดงละครชาตรี นอกจากลักษณะการใช้ตัวละครเป็นตัวดำเนินเรื่องแล้ว ในระหว่างการดำเนินเรื่อง มักจะแทรกสิ่งละอันพันละน้อย เพื่อให้การแสดงมีความสนุกสนาน โดยการใช้บทเจรจา ฉะนั้นเมื่อถึงตอนที่สามารถจะหยุดเพื่อการเจรจาได้ ผู้ร้องจะทอดเสียงลง เพื่อแทรกบทเจรจา ผู้แสดงต้องใช้ความสามารถในการเจรจาให้กินใจผู้ดูให้เกิดอารมณ์ตามเรื่อง อาจเป็นบทโศก บทรัก การให้คติสอนใจ บทสนทนาของตัวละคร ที่สามารถให้ความสนุกสนานแก่ผู้ชม

การแทรกบทตลก ในการดำเนินเรื่อง สำหรับการแสดงละครชาตรี ถือว่าสำคัญ ที่ผู้แสดงพยายามแทรกลงไปในการแสดงเกือบทุกอารมณ์ แม้แต่บทของการต่อสู้กันระหว่างตัวสำคัญ ตัวตลกก็จะใช้ลีลาท่าทางมุขตลกเข้ามาแทรก เพื่อให้เกิดความสนุกสนานทำให้บทของการต่อสู้หรือการแสดงไม่ทำให้ผู้ชมเครียดจนเกินไป

นอกจากการใช้บทสนทนามาช่วยในการดำเนินเรื่องแล้ว สิ่งที่ยินยมาแทรกอีกอย่างหนึ่ง คือ ความสามารถเฉพาะตัวของนายโรง และความสามารถของตัวเบ็ดเตล็ด ในเรื่องของการรำเพื่อเป็นการอวดฝีมือ เช่น การชั้นลอย ในการต่อสู้ ระหว่างมนุษย์กับยักษ์ในเรื่องกายเพชรกายสุวรรณ การเดินม้า และลีลาในการขับขี่ม้า ในเรื่องรถเสน เป็นต้น

นอกจากนี้สิ่งที่สำคัญและมีบทบาทช่วยในการดำเนินเรื่องให้ดำเนินไปอย่างสมเหตุสมผล ชวนให้ติดตามเรื่อง คือ สัตว์คู่ใจ ใช้เป็นทั้งพาหนะ เพื่อนคู่คิด และเป็นผู้ช่วยเหลือพระเอก เช่น ม้า ในเรื่องรถเสน และการแทรกอิทธิฤทธิ์ต่างๆ ที่เกิดจากอาวุธวิเศษ เวทย์มนตร์คาถา ไสยศาสตร์ อภินิหารต่าง ๆ ที่เกิดจากเทวดาและพวกอมมนุษย์ ทำให้เกิดจินตนาการ ได้รับความเพลิดเพลินในการดูละคร การสร้างอารมณ์ในการดำเนินเรื่อง มีทั้งความสุข ความทุกข์ และความสนุกสนานกับบทบาทของผู้แสดง ตัวละครในท้องเรื่องสามารถแก้ปัญหาได้หรือไม่ นั้นจะดำเนินเรื่องเป็นไปตามบทที่กำหนดไว้ในแต่ละเรื่อง

การปิดเรื่อง

การปิดเรื่อง คือ การจบเรื่อง ในการแสดงละครชาติร้แต่ละครั้ง หัวหน้าคณะเป็นผู้กำหนดเนื้อเรื่องการแสดงไว้ ต้องการให้จบลงด้วยความสุข หรือ ต้องการเชิญชวนให้ผู้ชมติดตามการแสดงต่อนต่อไป แต่ส่วนใหญ่ในการแสดงละครชาติร้เพื่อการก้บ่น จะจบลงเพราะหมดเวลาในการแสดงแต่ละคราว

เมื่อถึงเวลาจบการแสดง เจ้าของคณะหรือตัวตลก เป็นผู้ตัดตอนการแสดง และจบลงด้วยการให้ศีลให้พรเจ้าภาพ และผู้ชมการแสดงปีพาทย์บรรเลงเพลงกราวรำ

องค์ประกอบสำคัญของการแสดงละครชาติร้

องค์ประกอบสำคัญของการแสดงละครชาติร้ คือ ส่วนที่สำคัญที่เอื้อต่อการแสดงละครชาติร้ ที่ผู้แสดงจำเป็นต้องทราบเพื่อเป็นความรู้ในบทบาทของตน ได้แก่ ผู้แสดง บทละคร การใช้เวที การใช้ท่ารำ ดนตรีประกอบการแสดง เพลงประกอบการแสดง การบอกบท และการแต่งกาย องค์ประกอบสำคัญดังกล่าว เป็นสิ่งที่ผู้แสดงต้องให้ความสำคัญ และถือเป็นขนบธรรมเนียมของการแสดงละครชาติร้ปฏิบัติสืบทอดกันมา ซึ่งขอกล่าวในรายละเอียดเป็นลำดับไปดังนี้

ผู้แสดง

ในการแสดงละครชาติร้แต่โบราณจะมีตัวแสดงเพียง 3 ตัว คือ ตัวนายโรง ตัวนาง และตัวตลก (บางครั้งจะเรียกตัวเบ็ดเตล็ด) ใช้ผู้แสดงเป็นชายหมด แต่ในปัจจุบันการแสดงละครชาติร้ ส่วนมากผู้แสดงจะเป็นผู้หญิง แต่การแบ่งตัวก็ยังคงเดิม คือ มีทั้งตัวนายโรง ตัวนาง และตัวตลก แต่จะเพิ่มตัวละครอื่น ๆ ซึ่งมีทั้งตัวพระ ตัวนาง ขึ้นมาอีกให้พอเหมาะก้บตัวละครที่ปรากฏตามท้องเรื่อง

ลักษณะสำคัญของผู้แสดงที่เป็นตัวนายโรง ตัวนาง และตัวตลก

ตัวนายโรง

ในความหมายของการแสดง ตัวนายโรงไม่ได้หมายถึง เจ้าของคณะแต่หมายถึง ผู้แสดงที่เป็นตัวพระ มีความสามารถในการร้อง และรำเก่ง ส่วนมากแล้วจะรับบทพระเอก แต่โบราณใช้ผู้ชาย แต่ต่อมาจะเป็นผู้หญิง หรือผู้ชายก็ได้ หากมีความสามารถก็เป็นตัวนายโรงได้ นายโรงมีชื่อเรียกอีกว่า นายโรงยอดใหญ่ นายโรงยอดน้อย นายโรงยอดใหญ่ หมายถึง ผู้แสดงตัวพระที่มีฝีมือการรำที่ดูรูปร่างเหมาะสมสง่างาม มีความสำคัญในการร้องไหว้ครูและรำชุดเบิกโรง บทที่แสดงจะเป็นพระเอกหรือตัวเอกแล้วแต่จะตกลงในการรับบท นายโรงยอดน้อย หมายถึง ผู้แสดงตัวพระที่มีฝีมือและรูปร่างเป็นรองลงมาแต่ถือได้ว่าเก่ง หากนายโรงยอดใหญ่มีปัญหารำชุดเบิกโรงไม่ได้ นายโรงยอดน้อยที่ได้รับการถ่ายทอดการรำชุดเบิกโรงไหว้ครูไว้แล้วก็สามารถรำแทนได้ ส่วนมากนายโรงยอดน้อยได้รับบทเป็นพระรองหรือพระเอกหรือตัวเอก แล้วแต่จะตกลงในการรับบท^{3,4} ในการแสดงละครชาตรีส่วนมากจึงมีนายโรง 2 ตัว นอกจากนั้นเป็นตัวพระที่มีความสามารถแสดงบทได้อีก 2-3 ตัว

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

³ สัมภาษณ์, นางสาวร้อยทอง มีชูโภชน์, หัวหน้าคณะละครสร้อยทองhiru
วันที่ 22 มีนาคม 2536.

⁴ สัมภาษณ์, นางสาวธิดา สาสาร, หัวหน้าคณะละครธิดา ณ บางไทร
วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2537.

ตัวนาง

หมายถึง ตัวละครที่แสดงเป็นตัวนางเอกของท้องเรื่อง จะต้องเป็นผู้ที่มีรูปร่างลักษณะสวย ร่าเริง ร้องเก่ง มีความสามารถเข้าใจเนื้อเรื่อง แต่ละครของละครได้มีความสามารถเล่นรับบทกับตัวนายโรง และตัวตลกได้ ปัจจุบันตัวละครที่มีลักษณะเป็นตัวนาง จะมีมากขึ้นตามท้องเรื่อง การคัดเลือก เพื่อเป็นตัวเอก หรือตัวรอง ๆ ไปนั้นขึ้นอยู่กับความสามารถ ความสวยงามเฉพาะแต่ละคน

ในการแสดงละครโรงหนึ่ง ๆ ต้องใช้ตัวนางที่มีความสามารถ และมีบทบาทอย่างน้อย 2 ลักษณะ คือ ลักษณะของนางกษัตริย์ ต้องมีความสวยงาม ร่าเริง บุคลิกเรียบร้อย กับลักษณะของนางตลาด ซึ่งนอกจากจะร่าเริง และมีความสวยงามแล้วมีลักษณะเพิ่มเติมที่เด่นไปในบทข้อัจฉา นางมารร้าย ในการแสดงละครชาตรีต้องใช้ลักษณะของตัวนางทั้ง 2 ลักษณะ ลักษณะตัวนางแบบนางกษัตริย์นั้น ในทางการแสดงหาได้ง่าย แต่ถ้าเป็นลักษณะนางตลาด จะหาได้ยากกว่า⁵

ตัวตลก

ตัวตลกหรือตัวจ้อวอด ในบางคณะหรือบางตำราเรียกตัวเบ็ดเตล็ด คำว่า ตัวเบ็ดเตล็ดน่าจะเหมาะสมมากกว่า เพราะนอกจากสร้างความตลกขบขัน

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁵ สัมภาษณ์, นางราตรี กุลบท, หัวหน้าคณะละครชาตรีศิลป์

แล้วยังต้องให้ทำบทอื่นๆ ได้ด้วย เช่น เสนา ธานี เป็นม้า เป็นนก หรือเป็นอะไรๆ ตัวเบ็ดเตล็ดตัวนี้ต้องเล่นได้ ภาษาละครชาติหรือละครพื้นบ้านของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เรียกว่า ตัววิ่ง^๕

ผู้แสดงจึงเป็นตัวหลักสำคัญที่จะต้องดำเนินเรื่องด้วยบทร้องและบทเจรจา ตัวละครแต่ละตัวต้องร้องและเจรจาเอง ตัวละครทุกตัวมีบทบาท ส่งบทและรับบทในการแสดงให้เรื่องดำเนินไปอย่างสนุกสนาน

การเข้าสู่บทของผู้แสดงเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่งที่จะสามารถสื่อสารความคิด ความรู้สึกไปกระตุ้นอารมณ์ของผู้ชมการแสดงให้เกิดจินตนาการการคล้อยตามไปในบทของผู้แสดงนักแสดงละครเวที ละคร โทรทัศน์ ตลอดจนถึงการสร้างภาพยนตร์ ได้ตระหนักถึงเรื่องนี้เป็นอย่างดีจึงพยายามใช้เทคนิคต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นฉาก แสง เสียง เครื่องแต่งกาย อุปกรณ์ต่าง ๆ เข้ามาช่วยเสริม และถ่ายทอดสาระที่สำคัญของการแสดงละครออกมาสู่ผู้ชม

แต่การแสดงละครชาติซึ่งเป็นละครชาวบ้านเล่นจะเล่นไปตามเนื้อเรื่องของบทละครที่วางไว้ไม่มีการใช้เทคนิคต่าง ๆ เข้าช่วยในการแสดงและการใช้ฉากแนวในละครในเรื่องจะอยู่ที่คำพูดของตัวละครบรรยายออกมาระหว่างการเดินเรื่อง ผู้ชมก็จะจินตนาการไปกับการแสดงนั้น การเข้าสู่บทในการแสดงในทันทีของผู้แสดงจึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจ

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๕ สัมภาษณ์, นางสมศรี โดดจรรยา, ตัวแสดงบทตลกในคณะสร้อยทองหิรัญ,
วันที่ 22 มีนาคม 2536.

การใช้บทบาทของผู้แสดงในฐานะตัวละคร ที่พบในการแสดง ตัวประกอบ สามารถแสดงได้หลายตัว เป็นเสนา อยู่เมืองหนึ่ง อาจจะไปเป็นเสนาอีกเมืองหนึ่ง บางครั้งมีการสลับเปลี่ยนตัวเอกซึ่งเป็นตัวเดินเรื่อง แต่จะไม่มีผลต่อการดู เพราะตัวละครต้องพูดแนะนำตัว และบทบาทในขณะที่แสดงอยู่แล้ว การใช้ตัวละครแบบนี้จะพบได้เฉพาะการแสดงละครชาตรี ซึ่งเป็นการแสดงของชาวบ้านได้เท่านั้น

บทละคร

สำหรับบทละครที่ใช้ในการแสดงละครชาตรีนั้นแสดงได้เกือบทุกเรื่อง เช่น หลวิชัยดาวิ พระรถเมรี โหม่งป่า โกมินทร์ แก้วหน้าม้า สุวรรณหงส์ วงษ์สุวรรณค์จันทวาท พิкулทอง ทินวงศ์ พระอภัยมณี ลักษณะวงศ์ เมฆอรุณ อุทัยเทวี สังข์ทอง ฯลฯ จากการสัมภาษณ์เจ้าของคณะละครที่อยู่หลายคณะ ละครชาตรีจะแสดงได้ทุกเรื่องเหมือนกับแสดงละครนอก แต่เรื่องที่นิยมเล่น คือ เรื่องนางสิบสอง หรือพระรถเมรี เวลาแสดงก็แสดงเป็นตอน ๆ ไม่ได้เล่นทั้งเรื่อง บทละครบางเรื่องที่แสดง จะเป็นเรื่องที่เจ้าภาพหาละครแสดงในวันนั้น ระบุเรื่องที่ต้องการให้เล่น ถ้าเจ้าภาพไม่ระบุเรื่อง ทางคณะละครหรือหัวหน้าคณะละครก็จะทำการเลือกเรื่องที่แสดงเอง บทละครที่เกี่ยวกับการกลับชาติของพระพุทธรเจ้า หรือเรื่องเกี่ยวกับชาดก เช่น เรื่องมโนห์รา ไม่นิยมนำมาแสดง เพราะถือว่าเป็นของสูง⁷

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁷ สัมภาษณ์, นางสร้อยทอง มีชูโกชน์, หัวหน้าคณะละครสร้อยทองศิริฤ

เรื่องมโนห์รามีอยู่ในปัญหาชาดก ชื่อสุชนชาดก เรื่องอันเกี่ยวกับชาดกนี้ คำว่า ชาดกแปลว่า เรื่องของการเกิด คำเดิมคือ ช(ชน ชาตุ) แล้วเปลี่ยนเป็นชาต - ชาตก - ชาตก เป็นคำที่ใช้ในทางศาสนาเท่านั้น ชาดกเป็นองค์หนึ่งแห่งการสอนของพระพุทธองค์ พุทธศาสนิกชนนิยมและนับถือว่าเป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์

ข้อนี้จึงอาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ละครชาวบ้าน จึงไม่นำเอาเรื่องมโนห์รามาแสดง

ลักษณะของบทละครที่คณะละครในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา นำมาใช้ในการแสดงเท่าที่ได้ศึกษามาจะพบอยู่ 3 ลักษณะ คือ

1. สมุดข่อย ภาษาและลายมือเป็นแบบโบราณ เขียนไว้สวยงามแต่อ่านค่อนข้างยาก แต่ถ้าหากพอทราบเค้าเรื่องและชื่อของตัวละครอยู่บ้างก็พอจะอ่านได้รู้ความ อีกประการหนึ่งที่ทำให้อ่านยาก เพราะอยู่ในสภาพเก่า ตัวอักษรจะเลื่อนไปบางแผ่นก็ชำรุด ทำให้เรื่องขาดเป็นช่วง ๆ แต่ด้วยความสามารถของนายโรง หรือคนบอกบทที่จำเนื้อเรื่องได้ ก็จะสามารถบอกบทส่งให้ตัวละครร้องได้ (ตัวอย่างบทละครที่เขียนบทสมุดข่อยภาคผนวกหน้า 227-228)

2. สมุดลอกไว้เป็นลายมือ สมุดแบบนี้นายโรงที่เขียนได้อ่านหนังสือออกส่วนมากจะคัดบทละครจากสมุดข่อยมาเขียนไว้ เพื่อนำไปใช้เวลาแสดงเพื่อเป็นการรักษาสมุดข่อยไว้ (ตัวอย่างภาคผนวกหน้า 229)

ศูนย์วิจัยศิลปวิทยาการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

3. หนังสือวัดเกาะ* ซึ่งมี 2 แบบ คือ แบบที่ 1 เป็นหนังสือที่เขียนเป็นเรื่องราวแบบบทละคร คือขึ้นต้นด้วย เมื่อนั้น บัดนั้น และมีเพลงหน้าพาทย์กำกับไว้ด้วย ใช้บอกบทแสดงได้เลย ส่วนแบบที่ 2 เป็นเหมือนหนังสืออ่านเล่น แต่เป็นคำกลอน ตลอดทั้งเรื่องสามารถนำไปแสดงได้เหมือนกัน แต่คนบอกบทจะต้องบอกบทเพิ่มคำว่า เมื่อนั้น บัดนั้น และบอกเพลงหน้าพาทย์เอง เมื่อเวลานำไปแสดง

ตัวอย่าง แบบที่ 1 หนังสือวัดเกาะ เรื่องพระรถ (เล่ม 8) หน้า 335 - 336 พิมพ์โดยโรงพิมพ์ห้างสมุด สำเพ็ง จังหวัดพระนคร^๕

บัดนั้น สิทธิกัลป์สุรศักดิ์ยักษิ เห็นพวกพลล้มลุกคลุกคลาน
ก็รู้ว่าเป็นตัวฤทธิยา จึงโหมอ่านพระเวทวิเศษขลัง กระ
เดื่องดังถึงดาวดึงส์ เป็นลมใหญ่หอบพายุพัดพา หายไปทัน
ตามินาน ๆ ๕ คำ ริว

* หนังสือวัดเกาะเป็นหนังสือเล่มเล็ก ๆ ราคาที่พบตั้งแต่เล่มละ 25 สตางค์จนถึง 1.50 บาท ที่เรียกว่าหนังสือวัดเกาะเพราะโรงพิมพ์ที่จัดพิมพ์หนังสือเหล่านี้ อยู่บริเวณย่านวัดเกาะ (วัดสัมพันธวงศ์ในปัจจุบันและโรงพิมพ์ย่านสำเพ็ง (ตลาดสะพานหันในปัจจุบัน) หนังสือเหล่านี้นอกจากจะเรียกว่าหนังสือวัดเกาะแล้วยังเรียกว่า "หนังสือประโลมโลก" เพราะอ่านแล้ว ให้ความสนุกสนานเพลิดเพลิน และเนื่องจากหนังสือเหล่านี้มีขนาดเล็ก ซึ่งทุกโรงพิมพ์จัดทำขึ้นขนาดเล็กเท่ากันหมดจึงมีชื่อเรียกแบบหนึ่งว่า "หนังสือเล่มเล็ก"

^๕ ได้ข้อมูลจาก นางสร้อยทอง มีชูโภชน์ คณะละครสร้อยทองหิรัญ

พวกโยคีก็สลายคลายทุกข์ ซึ่งเจ็บจุดในกายหายสะท้าน
 ชวนกันเร่งรีบถีบทะยาน ติดตามภูบาลจับพลันฯ ๒ คำ เชิด
 เมื่อนั้น พระหน่อนางสุรีย์วงศ์รังสรรค์ เหลียวเห็นหมู่
 มารชาฤๅจรรจ์ ตามมาใกล้ทันก็ตกใจ พระจึงขับอาชาวลาหก
 ผันผกريبเหาะหาเข้าไม้ โปรยยาสำคัญลงทันใด ที่ในพนัส
 ปถพี ๗ ๕ คำ ริว

ตัวอย่าง แบบที่ 2 หนังสือวัดเกาะ เรื่องแต่งอ่อน (เล่ม 6)
 หน้า 10-12 พิมพ์โดยโรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ จังหวัดพระนคร^๑

พระโคมยงทรงฟังอสุรา ก็แจ้งว่าคงชีพไม่ตักษัย ค่อย
 ระวังดับเดือดเหือดพระทัย คิดถึงได้การุญแก่มารดร จึงชัก
 มิ่งอาชาแล้วคลาคลาด ขึ้นอากาศข้ามลำเนาเขาสิงขร ตาม
 กรุงมารบอกไปในอุดร ม้าพาร้อนมาถึงซึ่งนที ฝ่ายพยนต์
 มนตราพระชายักษ์ ต่างคึกคักแผลงฤทธิ์ไม่คิดหนี เห็นเรศ
 เสด็จมากับพาชี เสียงอึงมีพริ้งพร้อมเข้าล้อมองค์ ฝ่ายพระ
 เกษสุริยาวราฤทธิ์ ก็แจ้งจิตต์มั่นใจไม่ไหลหลง จึงเอื้อนอรรถ
 ตรีส์ว่ากับม้าทรง เห็นพยนต์ฤทธิ์รงค์กลัวอะไร พอเรียกชื่อ
 ก็กลับเป็นมาลี พระยินดียิ้มแย้มอยู่แจ่มใส อิศดรร้อนลงด้วย
 ทันใด พระเสด็จไปริมฝั่งชลธาร น้ำเป็นปล่องช่องแหวกพระ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ สัมภาษณ์, นางสร้อยทอง มีชูโกชน์, หัวหน้าคณะละครสร้อยทองหิรัญ

แทรกกลาง ปากถ้าตรงเป็นช่องห้องอาหาร สว่างด้วยแก้วเกษ
 เจ็ดประการ ดั่งหนึ่งแสงสุริจันในอัมพร พระยั้งพิศก็ยั้งเพลิน
 จำเริญเจตร์ เทียวคันทามาตุเรศกับดวงสมร ครั่งประสพพบ
 องค์พระมารดร กับสมรมิ่งมิตรชนิษฐานาง ดีพระทัยเสด็จไปอยู่
 เคียงบาท อัมภิวาทกทูลถลองแจ้งกระจำง บัดนี้ท้าวหนันทจักรจะ
 วายวาง จึงชี้ทางให้มารับพระมารดร กับโฉมขององค์ประทุม
 อ่าช้านัก ไปดูใจทรงศักดิ์ยั้งสิงขร นางฟังลูกเสด็จพาธิดา
 จร สามกษัตริย์รีบร้อนจากคีรี ถึงปากถ้ำน้ำแหวกดูเป็นปล่อง
 ต่างขึ้นมาตามช่องนี้ทศวี พระรับองค์มารดาภิรมย์ ส่องขึ้น
 หลังพาชีรีบเหาะมา อิศดรเร็วรวดดังพระพาย เข้ม้นหมายมา
 ยั้งยอดภูผา ประเด็ยวใจมาถึงบรรพตา นางทศนาเห็นองค์
 พระบิดร ให้คิดแสนสงสารพระปิ่นเกล้า ยั้งร้อนเร่าพระทัย
 สายสมร ทูเรศสุดหยุดยั้งกลางอัมพร ธนุศร์ค้อยกินขึ้นทุกที
 หัตถ์ที่ร่วงลงมาเป็นท่อนั้น จวนกระชั้นถึงองค์ท้าวยักษิ
 เวทนาปิตรรงค์ทรงโศก ก็ นางก็ตีทรวงดินเพียงสิ้นชนม์

ในการเลือกเรื่องหรือตอนที่แสดงนั้น นิยมคัดเลือกตอนที่สนุกสนาน หรือ
 ชวนให้ติดตามดู ดังกล่าวแล้วข้างต้น ในการแสดงละครชาตรีนั้นแสดงได้ทุกเรื่อง
 เพราะอยู่ที่วิธีแสดง เช่น ถ้าเล่นเรื่องรถเสน หรือตามบทละครเรียก เรื่องพระรถ
 นิยมเล่น ตอนตีไก่ ตอนถาษีแปลงสาร หรือตอนหนีนางเมรี ถ้าเล่นเรื่องสังข์ทอง
 นิยมเล่นตอนเลือกคู่ ตอนหาเนื้อหาปลา ตอนนางมณฑาลงกระท่อม เป็นต้น ทั้งนี้แล้ว
 แต่เวลา หรือความพร้อมของทางคณะละครจะจัดแสดง (บทละครเรื่องพระรถเสน
 เรื่องแต่งอ่อน เฉพาะบางตอน บทละครในหนังสือวัดเกาะ ได้พิมพ์ไว้เพื่อศึกษาเป็น
 ตัวอย่างในภาคผนวกหน้า 234-273)

การใช้เวที

การใช้เวทีของตัวละครในวิธีการแสดงนี้ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญ เวที คือ พื้นที่สำหรับการแสดง เมื่ออยู่บนเวทีตัวละครทุกตัวต้องมีบทบาทในการแสดงเสมอ เมื่อตัวละครเดินเข้าโรงแล้ว จึงจะถือว่าเป็นหมดบท

ลักษณะการจัดเวทีของการแสดงละครชาติวิ จะแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 เป็นส่วนหลังฉาก นับจากหลังเตียงไปเป็นฉากกัน หลังจากเป็นสถานที่แต่งตัว และที่ตั้งศีรษะครูและศีรษะที่ใช้แสดง

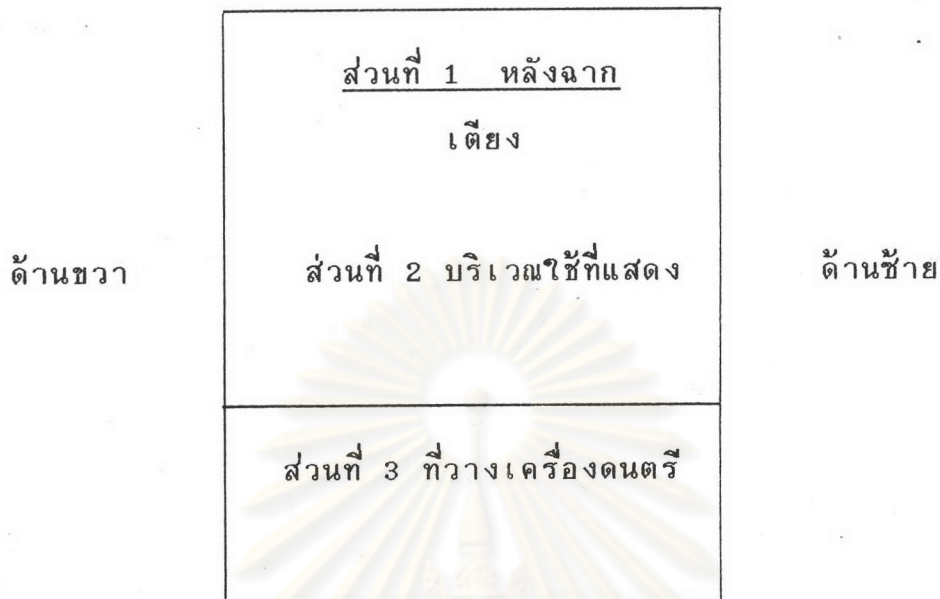
ส่วนที่ 2 เป็นส่วนที่ใช้เป็นบริเวณสำหรับแสดง โดยประมาณให้ตัวละครสามารถแสดงฉากต่อสู้กันได้โดยสะดวกหรือจำนวนของตัวละครที่จะต้องแสดงในฉากใดฉากหนึ่งในท้องเรื่องจำนวนของตอนที่แสดงในวันนั้น ๆ และในส่วนริมเวทีด้านซ้ายและด้านขวาในส่วนที่ 2 นี้ จะเป็นที่พักของนักแสดงที่ยังไม่มีบทแสดงด้วย

ส่วนที่ 3 คือ ส่วนที่วางเครื่องดนตรีการวางเครื่องดนตรีจะวางด้านหน้าของเวที หันหน้าวงเข้าหาผู้แสดง หรือรับสัญญาณจากผู้แสดงได้ชัดเจน หากสถานที่ด้านหน้าไม่พอ สามารถผ่อนผันไปวางเครื่องดนตรีด้านข้างเวทีก็ได้ แต่ควรเป็นด้านขวาของเวที คือ ด้านที่ตัวละครออกเพื่อสะดวกต่อให้สัญญาณหรือบอกเพลง

ขนาดความกว้างยาวของพื้นที่ที่ใช้เป็นเวทีขึ้นอยู่กับความสะดวกที่เจ้าภาพหางานจะจัดหาให้ กำหนดโดยประมาณพื้นที่เวทีไม่ควรน้อยกว่า 6 x 8 เมตร

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนผังเวที

ผู้ชม

การใช้เวทีสำหรับการแสดง จะใช้ส่วนที่เป็นบริเวณ ส่วนที่ 2 ซึ่งมีวิธีการใช้เวที ที่สำคัญ ดังนี้

1. การใช้เวทีเข้า-ออก ของผู้แสดง ผู้แสดงต้องออกทางด้านขวาของเวทีและเมื่อหมดบทแสดง ผู้แสดงต้องเข้าโรงทางด้านซ้ายของเวที ในกรณีเวทีละครมีเสากลางโรง เมื่อหมดบทจะเข้าโรงต้องเดินขึ้นมารำเพลงเข็ดหรือเพลงเร็ว แล้วแต่บทที่ส่ง ผู้แสดงต้องมารำที่หน้าเสากลางโรง แล้วจึงจะเข้าโรงทางด้านซ้ายของเวที
2. ในบทผู้แสดงต้องเดินทางไกล จะใช้การเดินวนรอบแบบทวนเข็มนาฬิกาเวที 2 - 3 รอบ แล้วจึงเข้าโรงทางด้านซ้าย
3. ในบทแปลงกาย ผู้แสดงที่จะแปลงกาย เมื่อรำบทและเพลงหน้าพาทย์จบแล้วต้องเข้าโรงทางด้านขวามือของเวทีและตัวแปลงรำสวนทางออกมาด้านขวามือเช่นเดียวกัน

4. ในบทยกทัพ เพื่อมาต่อสู้กัน ฝ่ายชนะต้องออกทางด้านขวาของเวที เสมอ ฝ่ายแพ้ต้องออกทางด้านซ้ายของเวทีในการสู้รบ ถ้ามีการรุกไล่ และถอยหนี ฝ่ายแพ้จะต้องถอยหนีเข้าทางด้านซ้ายเวที ฝ่ายชนะจะไล่ติดตามไป ฝ่ายแพ้กลับมาวนออกทางด้านขวาของเวทีอีกครั้งหนึ่ง และเดินวนรอบเวที 1 รอบ แล้วจึงเข้าทางด้านซ้ายของเวทีอีกครั้งหนึ่ง ฝ่ายชนะออกทางด้านขวา วิ่งผ่านเวทีเข้าไปทางด้านซ้ายในลักษณะของการวิ่งติดตาม เมื่อทั้งสองฝ่ายต้องพบกัน ฝ่ายแพ้ต้องออกมาทางด้านซ้ายของเวที ฝ่ายชนะต้องออกมาทางด้านขวาของเวที ทั้งสองฝ่ายเข้าต่อสู้กันอีกครั้ง ฝ่ายแพ้ต้องเข้าโรงไปทางด้านซ้ายของเวที

การใช้ท่ารำ

การใช้ท่ารำในละครชาตรีเพื่อแก่นมมีลักษณะของการใช้ท่ารำเฉพาะตัว และใช้เป็นท่ารำหลักในการแสดง มี 3 ลักษณะ คือ

1. การรำตีบท
2. การรำขีดท่า
3. การรำหน้าพาทย์ชาตรี

การรำตีบท

การรำตีบท คือ การรำตามบทร้องและบทเจรจา ผู้แสดงต้องใช้ภาษาท่า หมายถึง ภาษาที่แสดงออกมาทางกิริยาท่าทางไปตามบทร้อง และบทเจรจานั้น

กิริยาท่าทางที่แสดงออกเป็นภาษาท่า ใช้แสดงความหมายของบทละครประดิษฐ์ดัดแปลงมาจากกิริยาท่าทางที่เป็นธรรมดาที่มนุษย์แสดงออกเป็นท่าทางแทนคำพูด ซึ่งจำแนกออกได้ 3 ประเภท คือ

1. ท่าที่ใช้แทนคำพูด เช่น รับ ปฏิเสธ สิ่ง เรียบ ฯลฯ
2. ท่าที่เป็นอิริยาบถและกิริยาอาการ เช่น ยืน เดิน นั่ง นอน เคารพ และการกระทำอื่น ๆ
3. ท่าซึ่งแสดงถึงอารมณ์ภายใน เช่น รัก โกรธ ดีใจ เสียใจ โศกเศร้า ร่าเริง เป็นต้น

การรำตีบทของการแสดงละคร จึงเป็นวิธีการใช้ภาษาท่าต่าง ๆ ดังกล่าวให้ดูสวยงามกว่าการใช้ท่าทางธรรมดา โดยใช้ภาษาท่าทำให้สอดคล้องกับ เพลงดนตรีและการขับร้อง ผู้แสดงต้องคำนึงถึงบท ลีลาและอารมณ์ ให้ผสมกลมกลืน กับท่าท่า นอกจากนั้นยังมุ่งหมายถึงการเลือกใช้ท่าท่าได้เหมาะสม งดงาม และเป็น สง่า เน้นในการใช้ มือ แขน เท้า ขา ลำตัด ใบหน้า และศีรษะ ในการรำตีบท เป็นสำคัญตัวอย่างเช่น

ใช้มือซ้ายจับนิ้วยกขึ้นมาใกล้ริมฝีปาก หมายความว่า ดีใจ แต่ ถ้ายกเลขขึ้นไปที่จมูก แปลว่า ดมหรือหอม

ประสานมือทาบฐานไหล่ แสดงว่า รัก ชื่นชม หรือห่มผ้า

ถูฝ่ามือ ทั้งแขนลงล่าง แสดงอาการเกือบเขิน

เอาฝ่ามือซ้ายแตะหน้าผาก แสดงท่าเสียใจ ร้องไห้ และถ้า สะดุ้งลำตัวขึ้นลงไปมาพร้อม ๆ กันด้วย แสดงท่าร้องไห้มากถึงกับสะอึกสะอื้น

มือขวาตั้งวงหงายมือสูงระดับศีรษะ มือซ้ายตั้งวงหน้า (ท่า เจ็ดจิน) แสดงความเป็นใหญ่

การรำตีบทในการแสดงละครชาตรีเพื่อการแก้บน จากการเก็บ ข้อมูลพบว่า การรำตีบทของผู้แสดง เช่น นายโรง กษัตริย์ นางกษัตริย์ นางเอก หรือตัวเอก ค่อนข้างพิถีพิถันในการรำตีบทตามบทร้องและบทเจรจา ส่วนตัวตลกนั้น ไม่ค่อยคำนึงถึงการรำตีบทนัก บางครั้งใช้การรำตีบทเฉพาะบทร้อง พอถึงบทเจรจา จะใช้ท่าท่าทางธรรมดา หรือทำกิริยาแปลก ๆ เพื่อให้ดูตลกขบขันและตัวประกอบ อื่นๆ ที่ออกแสดงประกอบในฉาก เช่น เป็นเสนา ใช้ท่าเดินและท่าทางประกอบการ เจรจาเป็นท่าทางธรรมดา เป็นต้น

การรำซัดท่า

การรำซัด คือ การใช้ท่ารำตามจังหวะของการร้อง และซัดโทน ซาตรี ซึ่งมีทั้งจังหวะช้า และเร็ว

การรำซัด เป็นท่ารำหลักอีกแบบหนึ่งของการใช้ท่ารำในการแสดงละครซาตรีเพื่อแก้บน การรำซัดที่ใช้เป็นท่ารำนี้ รำตามเพลงรำย ซึ่งเป็นเพลงที่ใช้ร้องดำเนินเรื่อง ลักษณะในการร้องรำย ดันเสียงเป็นผู้ร้องนำและลูกคู่จะร้องรับ ในช่วงที่ดันเสียงร้องนำ ผู้แสดงรำตีบทและช่วงที่ลูกคู่ร้องรับเพลงรำยต้องร้องรับแบบทวนบท 2 เที้ยว ผู้แสดงต้องรำซัดท่า การรำซัดท่าในช่วงลูกคู่ร้องรับ จะใช้ลักษณะท่าซัด ดังนี้

ลูกคู่ร้องรับเที้ยวที่ 1 ใช้ท่ารำซัด 1 ท่า จะเป็นท่าใดก็ได้ แต่ที่พบในการเก็บข้อมูล นิยมใช้ท่าสอดสร้อยมาลา ท่าพาลาเพียงไหล่ ท่าจับยาวหรือ กิณนรรำ (เรียกชื่อท่ารำตามท่ารำในแม่บท)

ลูกคู่ร้องรับเที้ยวที่ 2 ใช้ท่ารำอีก 1 ท่า คือ ท่าพัก เป็นท่ารำสุดวรรคของคำร้อง เหมือนท่าพักท้ายวรรคการรำแม่บทโดยใช้ท่าสาวมือ* เป็นท่าเชื่อมขึ้นไปเป็นท่าพัก การใช้ท่ารำในเที้ยวที่ 2 จะเป็นท่าเฉพาะ และต้องใช้ทำนี้ในการรำเท่านั้น

* สาวมือ เป็นท่ารำใช้เป็นที่เชื่อม วิธีการท่าท่า ตั้งวงไว้ข้างหน้า มือขวาตั้งวงสูงระดับศีรษะ มือซ้ายตั้งวงหน้าสูงระดับปาก ลักษณะของการสาวมือ คือ ตั้งวงทั้งสองเข้าหาตัว มือขวาจับคว่ำแล้วม้วนไปตั้งวงที่ระดับศีรษะอีกครั้ง มือซ้ายดึงลงไปจับหลัง ขึ้นท่าเป็น "ท่าพัก"

ตัวอย่างที่ 1 ร้องรำ

ต้นเสียงร้อง เมื่อนั้น ท่านท้าวยาสลิตธำนาถ
 รับเที่ยวที่หนึ่ง ท่านท้าวยาสลิตธำนาถ
 รับเที่ยวที่สอง ท่านท้าวยาสลิตธำนาถ
 ต้นเสียงร้อง พังโอรสทูลแถลงแจ้งกิจจา ราชาโสมนัสในหัททัย
 รับเที่ยวที่หนึ่ง ราชาโสมนัสในหัททัย
 รับเที่ยวที่สอง ราชาโสมนัสในหัททัย¹⁰

ตัวอย่างการใช้ท่ารำ

<u>เนื้อร้อง</u>	<u>ตีบท</u>
เมื่อนั้น	วางมือ ที่เข้า เตรียมเข้าบท
ท่านท้าวยาสลิต	เอามือซ้ายเข้าอก
ธำนาถ	ใช้ท่าภาพร (ชื่อท่ารำในแม่บทใหญ่ มีความหมายถึงความเป็นใหญ่)
การชั้ดท่ารับเที่ยวที่หนึ่ง	รำชั้ดท่าด้วยท่าจับขาวหรือกั้นร่า (หรือใช้ท่าอื่น ๆ ที่กล่าวไว้แล้ว)
การรำชั้ดรับเที่ยวที่สอง	ต้องใช้ท่าเชื่อมสาวมือขึ้นท่าพักให้พอดีสุดวรรค การร้องรับและจะต้องใช้ท่างั้นท่างั้น

(ดูภาพในภาคผนวกหน้า 209)

¹⁰ คัดจากหนังสือ พระรถ เล่ม 8 (พระนคร: โรงพิมพ์ห้างสมุดสาเพ็ง, 2472), หน้า 368.

ฟังโอรสทูลแถลงแจ้งกิจจา	ใช้มือซ้ายชี้ที่ระดับหู
ราชาโสมมณีสในหัททัย	ใช้มือขวายัมที่มุมปาก
การชัศทำรับเที่ยวที่หนึ่ง	รำชัศด้วยท่าผาลาเพียงไหล่ (หรือใช้ท่าอื่นๆ)
การชัศทำรับเที่ยวที่สอง	ต้องใช้ท่าเชื่อมสาวมือขึ้นท่าพักให้พอดีสุดวรรค การร้องรับ และจะต้องใช้ท่างั้นเท่านั้น

(ดูภาพในภาคผนวกหน้า 210)

ตัวอย่างที่ 2 ร้องรำอีกหนึ่งท่านอง

ต้นเสียงร้อง	เมื่อนั้น พระรถเลิศล้ำในท่าไต้
รับเที่ยวที่หนึ่ง	ในท่าไต้
รับเที่ยวที่สอง	พระรถเลิศล้ำในท่าไต้ ¹¹

ตัวอย่างการใช้ท่ารำ

<u>เนื้อร้อง</u>	<u>ตีบท</u>
เมื่อนั้น พระรถ	มือซ้ายจับเข้าอก
เลิศล้ำในท่าไต้	ขึ้นท่านภาพร มีความหมายถึงความเป็นใหญ่
รับเที่ยวที่หนึ่ง	รำชัศด้วยท่าจับยาวหรือกิณนรรำ (หรือใช้ท่าอื่นๆ)
รับเที่ยวที่สอง	ต้องใช้ท่าเชื่อมสาวมือขึ้นท่าพักให้พอดีสุดวรรค การร้องรับ

(ดูภาพในภาคผนวกหน้า 211)

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 361.

การใช้ท่ารับเที่ยวที่หนึ่งและที่สองเป็นการรำชุดท่าตามทำนองร้องและให้เข้ากับจังหวะของการชัตโตน วิธีการใช้ท่ามารำชุดต่อท้ายการตีบทนี้ ผู้แสดงจะเลือกท่าเองโดยพิจารณาให้เหมาะสมกับระดับกระเจงในขณะที่เดียวกันต้องได้ความงามด้วย

การรำหน้าพาทย์ชาตรี

การแสดงละครชาตรีเพื่อแก้บน มีการใช้ปี่พาทย์ชาตรี บรรเลงเพลงหน้าพาทย์ ประกอบการแสดงกิริยาและการเคลื่อนไหว เพื่อแสดงความหมายในการแสดงท่าและอารมณ์ต่าง ๆ ของตัวละคร

จากการเก็บข้อมูลพบว่า การรำหน้าพาทย์ชาตรีส่วนใหญ่เป็นการรำหน้าพาทย์ปกติ หมายถึง หน้าพาทย์ที่ใช้กับการแสดงทั่วไป ได้แก่ การใช้ท่ารำเพลงหน้าพาทย์ - เชิด เสมอ รัว โอดและเพลงฉิ่ง การใช้ท่ารำของผู้แสดงและการแสดงละครชนิดนี้มุ่งความสำคัญของการดำเนินเรื่อง โดยการร้องและการเจรจา มากกว่า การรำเพลงหน้าพาทย์ชาตรี จึงเป็นการรำหลังจากการใช้บทตอน ๆ หนึ่งของตัวละครเพื่อเสริมให้ เรื่องและอารมณ์ดำเนินไปอย่างต่อเนื่องกันเท่านั้น

ตัวอย่าง การใช้ท่ารำเพลงหน้าพาทย์ "โอด"

เป็นการแสดงอารมณ์โศกเศร้าของตัวละคร "นางเมรี" ในเรื่องรถเสน ผู้แสดงจะดำเนินเรื่องด้วยการร้องก่อน ในบทที่ว่า

ร้องรำ

น้องเสียรู้เพราะรักหนักจิต
จึงได้ทูลแกล้งแฉ่งคดี

ไม่ได้คิดว่าอุบายจะหน่ายหนี
ความลับลืออย่างไรก็ไซกัน

ลวงล่อให้น้องเสพสุรา	เมาแล้วราชารีบผายผัน
น้องหลงเชื่อชื่อตรงต่อทรงธรรม์	ความทุกข์จึงพลันมาถึงองค์
ถ้ามันพระไม่กลับมา	น้องไม่คืนพาราตั้งประสงค์
ว่าแล้วทราชมสงวนนวลองค์	ขับพิภตรลงทรงโคก*

ผู้แสดงเมื่อร้องจบปีพาทย์ชาติรีจะบรรเลงเพลงโอด ซึ่งเป็นเพลงหน้าพาทย์ประกอบอารมณ์โศก ผู้แสดงใช้มือขวาฝ่ามือแตะที่หน้าผาก เป็นท่าซบ แล้วเลื่อนมือขวาลงมา พอผู้แสดงใช้ปลายนิ้วชี้แตะที่ตาทั้งสอง ปีพาทย์ชาติรีจะลงเพลงและหยุดบรรเลงจบเพลงโอดและผู้แสดงจะให้บทร้องหรือเจรจาดำเนินเรื่องต่อไป

ดนตรีประกอบการแสดง

ดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงละครชาติรีเรียกว่า ปีพาทย์ชาติรีประกอบด้วย ปี่ใน โทนชาติรี กลองชาติรี ฉิ่ง ฉาบเล็ก และกรับคู่ (ดูภาพประกอบภาคผนวกหน้า 187) ใช้ปี่ในเป็นสำคัญในการเดินทำนอง นอกนั้นจะเป็นเครื่องดนตรีที่ให้จังหวะในการแสดง ปัจจุบันมีระนาดเอกเข้าช่วยบรรเลงประกอบเป็นหลักอีกชนิดหนึ่งด้วย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* จากบทละครเรื่อง พระรถเสน ของคณะสร้อยทองหิรัญ แสดงเมื่อวันที่ 23 มีนาคม 2536 ที่วัดป่าโค อ่าเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

หน้าที่ของเครื่องดนตรีบรรเลงประกอบการแสดงละครชาตรี มีดังต่อไปนี้

ปี่ใน บรรเลงเป็นหลักสำคัญ ในการเดินทำนองเพลง เพลงที่บรรเลงนั้นไม่จำกัดเพลง แต่ผู้บรรเลงนั้นต้องพิจารณาเลือกทำนองเพลงให้เข้ากับเครื่องประกอบจังหวะและอารมณ์ของท้องเรื่องที่กำลังดำเนินอยู่ขณะนั้น และคำนึงถึงทำนองของผู้แสดงด้วย ลักษณะของปี่ใน จะมีขนาดใหญ่กว่า เสียงต่ำกว่า ปี่นอกและปี่กลาง

โทนชาตรี ใช้ตีให้จังหวะ ควบคุมการเปลี่ยนจังหวะ เสริมลีลาท่าทาง ในการแสดงละครชาตรีตามปกติจะใช้ตี 2 ลูก ตีประกอบกับกลองชาตรี

กลองชาตรี หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า กลองตุ๊ก มีรูปร่างเช่นเดียวกับกลองทัด แต่มีลักษณะเล็กกว่าหลายเท่า มีเสียงสูง 1 ลูก เสียงต่ำ 1 ลูก เป็นหลักในการให้จังหวะและเปลี่ยนจังหวะจากทำนองหนึ่งไปยังอีกทำนองหนึ่ง

ฉิ่ง เป็นเครื่องประกอบจังหวะ ทำด้วยโลหะ เสียงแหลมเล็กและด้วยความสามารถของผู้เล่นฉิ่งทำให้จังหวะในการบรรเลงกระชับและสนุกครึกครื้นยิ่งขึ้น

ฉาบ เป็นเครื่องประกอบจังหวะอีกชนิดหนึ่งสำหรับตีขัดจังหวะกับเครื่องประกอบจังหวะที่ตีเป็นหลัก คือ ฉิ่ง กับ กลองชาตรี

กรับคู่ เป็นเครื่องประกอบจังหวะที่เป็นหลักอีกชนิดหนึ่ง ทำด้วยไม้ไผ่ ยาวประมาณ 16 นิ้ว หน้ากว้างประมาณ 2 นิ้ว เป็นเครื่องตีประกอบจังหวะ เฉพาะของการแสดงละครชาตรี คนดูละครชาตรี เรียกชื่อละครชนิดนี้ตามเสียงกรับที่ตีจนมีฉายาว่าละครฉับแกระ

เพลงประกอบการแสดง

เพลงที่ใช้ประกอบการแสดงละครชาตรี มี 3 ลักษณะ คือ

1. เพลงโหมโรง
2. เพลงหน้าพาทย์ และ
3. เพลงร้อง

เพลงโหมโรง

เพลงโหมโรงที่ใช้ประกอบการแสดงละครชาตรี จะมี 2 แบบ คือ โหมโรงชาตรีและโหมโรงมหรสพ ซึ่งรายละเอียดในเรื่องนี้ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 4 ในหัวข้อการโหมโรง

เพลงหน้าพาทย์

เพลงหน้าพาทย์ คือ เพลงที่ประกอบกิริยาและอารมณ์ของตัวละคร หน้าพาทย์ที่ประกอบการแสดงละครชาตรี ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีใช้อยู่ 13 เพลง ได้แก่

1. เพลงโทน ใช้สำหรับ ตัวนายโรงรำชุดเบิกโรง
2. เพลงช้า " รำถวายมือ
3. เพลงเร็ว " รำถวายมือ
4. เสมอ " เดินทางในระยะไกล
5. เข็ด " เดินทางในระยะไกล
6. โอด " แสดงอารมณ์โศกเศร้า ร้องไห้
7. ทะขอย " การเคลื่อนไหวที่แสดงอารมณ์เศร้า
8. ลงสร้าง " อาบน้ำ
9. โลม-ตระนอน " เกี้ยวพาราสีแล้วนอน
10. เข็ดกลอง " ใช้ต่อสู้, รบกัน

11.	เพลงฉิ่ง	"	นอนหลับ
12.	ร๊ว	"	การแสดงอิทธิฤทธิ์อำนาจในฉับพลัน,
แปลงกาย
13.	กราวรำ	"	แสดงอารมณ์ดีใจเมื่อมีชัยศัตรู,
บรรเลงตอนเลิกการแสดง

การใช้เพลงหน้าพาทย์ของละครชาตรี ที่แสดงกันแต่ละครละคน มิได้หมายความว่า จะใช้เพลงหน้าพาทย์ ดังกล่าวทั้งหมดในการแสดงละครแต่ละครั้ง เพลงหน้าพาทย์ที่ใช้เป็นหลักจริง ๆ ในการแสดงละครชาตรีจะมีไม่กี่เพลง เพราะบางตอนของการแสดงถึงแม้จะต้องมีการใช้เพลงหน้าพาทย์สำคัญทางคณะก็ไม่ได้นำมาใช้ เช่น หน้าพาทย์ลงสร่ง ถ้าผู้แสดงรำหน้าพาทย์นี้ไม่ได้ นิยมใช้ "เพลงฉิ่ง" แทน เพราะผู้แสดงเพียงทำบทว่าเล่นน้ำเท่านั้น หน้าพาทย์โลม-ตระนอน เวลาแสดงนิยมใช้หน้าพาทย์ "ร๊ว" แทนเวลาแสดงผู้แสดงทำบทเพียงถวายบังคม 3 ครั้ง แล้วทำท่านอน ทำให้ไม่ต้องรำหน้าพาทย์โลม-ตระนอน ทั้งนี้ เป็นเพราะผู้แสดงรำไม่ได้ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง เพื่อความรวดเร็วในการดำเนินเรื่อง เพลงโทน เพลงช้า เพลงเร็ว ใช้ช่วงที่เป็นพิธีกรรมก่อนการแสดงเท่านั้น

เพลงร้อง

การใช้เพลงร้องประกอบการแสดงละครชาตรีจะใช้ร้องเป็นหลักในการเดินเรื่อง เพลงร้อง แบ่งทำนองออกเป็น ร่ายชาตรีสำหรับเดินทำนองร่ายชาตรีที่ใช้ในอารมณ์โศก ร่ายชาตรีที่ใช้ในบทตลก ผู้แสดงจะต้องร้องเอง เมื่อผู้บอกบทส่งบทให้ร้อง ผู้แสดงต้องพิจารณาเองว่า ตอนนี้หรือบทช่วงนี้ร้องร่าย ทำนองอะไร ก่อนการร้องทุกเพลงทุกตอน มีผู้บอกบทให้ไปที่ละวรรค มีการบอกบทซ้ำเพื่อส่งบทให้ตัวละคร ได้ยินถ้อยคำชัดเจนขึ้น นอกจากนี้ในบางตอนของการแสดง บางครั้งมีการร้องร่ายนอกเข้าผสมบ้าง ต่อมาเมื่อมีการใช้ระนาดเอกบรรเลงเข้าประกอบผสมผสานกับการใช้ปี่สามารถแทรกเพลงต่าง ๆ เข้าร้องเพิ่มขึ้น แทนที่การ

ร้องรำอย่างเดี่ยว ทำให้มีเพลงร้องประกอบในการแสดงมากขึ้น เพลงที่ร้องนี้ ตัวแสดงเป็นผู้เลือกร้องเพลงเองตามบทที่คนบอกบทบอกให้ เพลงที่นิยมใช้ ได้แก่ เพลงทำนองสองไม้ พรหมดีดีน้ำเต้า แหกอาหวัง เพลงใส่พระจันทร์ เป็นต้น

เรื่องของเพลงที่ใช้ในละครชาตรีปัจจุบันนี้ มีเพลงละครนอกเข้าผสม เพลงในละครชาตรีมีไม่กี่เพลงและเพลงรำยในละครชาตรีไม่มีชื่อ เมื่อกรมศิลปากร นำเอาเพลงชาตรีมาใช้ในการแสดงละครจึงได้บัญญัติชื่อเพลงรำยขึ้น เพื่อเรียกใช้ และจำได้ง่ายไม่สับสน เช่น รำยชาตรี 1 รำยชาตรี 2 รำยชาตรี 3 และ รำยชาตรีกรับ เมื่อเวลานำมาใช้ในการแสดงต้องเลือกทำนองให้ถูกอารมณ์ และ เหตุการณ์ในเรื่องนั้น¹²

การบอกบท

การบอกบท เป็นลักษณะการแสดงที่สำคัญในการแสดงละครชาตรี ที่กระทำสลับทอดกันมา การบอกบทเป็นสิ่งจำเป็น สำหรับผู้ที่มีอาชีพแสดงละครชาตรี การบอกบทเป็นการช่วยผู้แสดงไม่ให้ต้องมีภาระในการจำบท เพราะผู้แสดงที่ถูกหา ไปแสดงแต่ละครั้งไม่ทราบเป็นการล่วงหน้าว่าต้องไปรับบทในการแสดงเป็นตัวอะไร หรือแสดงเรื่องอะไร อีกประการหนึ่งทางหัวหน้าคณะละครไม่มีความแน่ใจว่าผู้แสดง ที่ไปหาไว้จะมาได้ตามกำหนดตามที่คิดวางตัวแสดงไว้หรือไม่ ผู้ที่มาแสดงได้ อาจ มีปัญหาเรื่องการจำบทที่ต้องแสดงในวันนั้น การบอกบทจึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่งที่จะช่วยให้ การแสดงดำเนินไปได้¹³

¹² สัมภาษณ์, นายมนตรี ตราโมท, ผู้เชี่ยวชาญดนตรีไทยกรมศิลปากร
วันที่ 16 ตุลาคม 2536.

¹³ สัมภาษณ์, นางประทิน ราตรี, ผู้แสดงในคณะละครสรว้อยทองศิริฤ
วันที่ 22 มีนาคม 2536

นอกจากนี้การบอกบทมีความสำคัญต่อการดำเนินเรื่อง การดำเนินเรื่องของการแสดงละครชาติวิ มุ่งเน้นที่จะสร้างความสนุกสนานให้กับผู้ชม ในบางครั้งการแสดงบทเช่น บทตลก แสดงนานเกินไป อาจจะทำให้ลืมได้ว่าแสดงหรือดำเนินเรื่องไปถึงไหนแล้ว การบอกบท จึงเป็นการเตือนให้ผู้แสดงได้ใช้บท ทำให้การดำเนินเรื่องต่อเนื่องกัน¹⁴

วิธีการบอกบท ผู้บอกบทจะบอกบทให้กับผู้แสดงทีละวรรค ผู้แสดงต้องร้องเองและมีลูกคู่ร้องรับ การบอกบทบอกให้เฉพาะที่เป็นบทร้องเท่านั้นและผู้บอกบทต้องทราบด้วยตนเองว่าต้องบอกบทซ้ำให้กับผู้แสดงในช่วงระยะใดบ้าง การบอกบทให้ผู้แสดงทราบล่วงหน้า ช่วยผู้แสดงในการบรรจุเพลงที่ร้องได้เหมาะสม สอดคล้องกับอารมณ์และเหตุการณ์ตามท้องเรื่อง

ผู้บอกบท คือ ตัวโผหรือหัวหน้าคณะละคร บางครั้งก็เป็นผู้แสดงอาวุโสซึ่งหัวหน้าคณะมอบหมายให้บอกบท ผู้บอกบทต้องเป็นผู้ที่อ่านหนังสือได้คล่องหรือจำเรื่องและการดำเนินเรื่องได้อย่างแม่นยำ มีปฏิภาณดี เข้าใจการตัด และต่อเติมบทละครขณะที่กำลังดำเนินการแสดงได้อย่างรวดเร็ว มิฉะนั้นแล้วจะสร้างความยุ่งยากให้กับผู้แสดง เนื่องจากบอกบทไม่ทัน ทำให้มีปัญหาต่อเนื่องถึงการร้องและการใช้บทของผู้แสดงอีกด้วย ผู้บอกบทต้องรู้ทำนองเพลงร้อง และวิธีใช้เพลงหน้าพาทย์เป็นอย่างดี เพราะจะช่วยประสานให้ผู้แสดงและวงปี่พาทย์ใช้บทและเพลงสัมพันธ์กัน

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁴ สัมภาษณ์, นางโกศิ กระจ่างโชติ, หัวหน้าคณะละครอุดมศิลป์
กระจ่างโชติ วันที่ 17 มีนาคม 2536.

ปัจจุบัน การแสดงละครชาตรีเพื่อแก้บน ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ยังให้ความสำคัญในเรื่องการบอกบท มีการบอกอยู่หลายคณะ เช่น คณะสร้อยทองหิรัญ คณะอุดมศิลป์กระจ่างโชติ คณะราตรีศิลป์ นอกจากการบอกบทแล้ว ก่อนการแสดงแต่ ละช่วงมีการนัดหมายการดำเนินเรื่องที่เรียกว่า "ให้เรื่อง" เพื่อให้ผู้แสดงได้ทราบ ความต้องการของผู้บอกบทว่า ต้องการจะเดินเรื่องอย่างไร เป็นการล่วงหน้าด้วย แต่บางคณะ เช่น คณะธิดา ณ บางไพร คณะจะเด็จดาวเด่น คณะศรีจันทร์ฯ ไม่มีการบอกบทก่อนการแสดง มีแต่การให้เรื่องกันก่อน ผู้แสดงต้องใช้ปฏิภาณร้อง และ เจริญดำเนินเรื่องเอง

การแต่งกาย

ละครชาตรีเป็นละครรำ การแต่งกายเพื่อการแสดง จึงแต่งแบบ ยืนเครื่อง การแต่งยืนเครื่อง เป็นการแต่งกายเลียนแบบเครื่องสูง เครื่องต้นของ กษัตริย์ เหตุที่ละครชาตรีต้องแต่งกายแบบยืนเครื่อง เนื่องจากเนื้อเรื่องที่แสดงนิยม แสดงแต่เรื่องของจักร์ ๆ วงศ์ ๆ อันเป็นเรื่องของกษัตริย์ เครื่องแต่งกายยืนเครื่อง ในแบบของละครที่ชาวบ้านแสดง ย่อมแตกต่างไปจากเครื่องแต่งกายยืนเครื่องของ กรมศิลปากรหรือของสถาบันที่สอนทางนาฏศิลป์ เช่น การใช้วัสดุต่าง ๆ ที่จะนำ มาจัดทำประกอบเป็นเครื่องแต่งกาย ใช้วัสดุที่มีราคาถูก แต่เลือกให้เด่นในเรื่อง สีสรรค์ของเนื้อผ้าใช้เลื่อมพลาสติกปักผสมลูกปัดหลายสี ลายที่ปักจะเป็นแบบง่าย ๆ โดยออกแบบเองบ้าง หรือจดจำมาบ้าง เมื่อเย็บปักสำเร็จสามารถใช้สวมใส่เข้าไป แสดงประกอบอาชีพได้

การแต่งกายของการแสดงละครชาตรีจะมี 3 รูปแบบคือ แต่งยืนเครื่อง พระ แต่งยืนเครื่องนาง และแต่งเป็นตัวเบ็ดเตล็ด จะกล่าวเป็นลำดับตามลักษณะวิธี ของการแต่งกาย ดังนี้

ยีนเครื่องตัวพระ (ดูภาพประกอบภาคผนวกหน้า 196)

1. ส่วนประดับข้อเท้า อาจจะเป็นกำไลโลหะ หรือผ้าปัก
2. สนับเพลลา (คือกางเกงสามส่วน) สวมยาวเลยเข้า ส่วนที่พ้นจาก
ผ้านุ่ง จะปักด้วยเลื่อม และลูกบิดหลากสี
3. ผ้านุ่ง ถ้าเป็นตัวกษัตริย์ ตัวนางโอรัง หรือตัวพระ นุ่งแบบหางหงส์
ถ้าเป็นตัวยักซ์จะนุ่งแบบกันแป้น แต่ส่วนใหญ่ในการแสดงนิยมนุ่งแบบหางหงส์มากกว่า
ผ้าที่ใช้ส่วนมากจะใช้ผ้าลายหรือผ้ามันสีสวยสวย ส่วนที่เป็นผ้ายักซ์นั้นไม่ค่อยได้นำออก
มาใช้นุ่งแสดง แม้แต่ตัวนายโอรัง ในบางครั้งก็นำมานุ่งในวาระโอกาสพิเศษจริง
เช่น การจ้างหาไปแสดงตามสถานที่ ที่เป็นราชการตามสถาบันหรือจากการเจาะจง
ของเจ้าภาพที่หาเพื่อแก้บน และเน้นความงามในเรื่องของการแต่งกาย เป็นต้น
ทั้งนี้เพราะ ผ้ายักซ์มีราคาแพง
4. สวมเสื้อปักด้วยเลื่อมและลูกบิด มีทั้งเสื้อแขนสั้นและเสื้อแขนยาว
ส่วนใหญ่จะใช้แขนสั้นเป็นหลัก) ถ้าเป็นเสื้อแขนสั้นปลายแขนจะติดพาดูรีด ถ้าเป็น
เสื้อแขนยาวต้องติดอินทนู
5. ห้อยข้าง เป็นผ้าปัก 2 ชั้น ผูกห้อยประดับส่วนที่เป็นหน้าขาทั้งสอง
ข้าง
6. รัดสะเอว เป็นผ้าปักรัดผูกรอบเอว เพื่อปิดรอยต่อระหว่างเสื้อ
ผ้านุ่ง และห้อยข้าง
7. ห้อยหน้า เป็นผ้าปักประดับการแต่งกาย ก่อนล่างด้านหน้าอยู่
ระหว่างห้อยข้าง
8. ปั้นเหน่งและเข็มขัด ทำด้วยผ้าปัก เลื่อมและลูกบิดหลากสี
9. กรองคอ เป็นผ้าปักใช้สวมประดับรอบคอ
10. สิ้งวาลย์และตาบทิศ เป็นสายสร้อยสวมตัว (ซึ่งจะทำติดเป็นชุด
เดียวกัน)
11. ทับทรวง เป็นเครื่องประดับสวมทับต่อจากกรองค้อมีทั้งแบบที่เป็น

โลหะ และการใช้ผ้าประกอบปักด้วยเลื่อมและลูกปัดหลากสี

12. ชฎา สวมบนศีรษะ ในส่วนของชฎาจะประกอบด้วย กรรเจียกจอน (จอนหู) ดอกไม้เพชรที่ตัดข้างซ้าย อุบะและดอกไม้ที่ตัดข้างขวา ส่วนสำคัญของชฎานี้ จะลงรักปิดทองค่าเปลว และประดับด้วยเพชรเทียม สวยงามมาก
13. ส่วนประดับข้อมือ เป็นกำไลแฉง ทำด้วยผ้าปักด้วยเลื่อมและลูกปัด
14. แหวน หรือธำมรงค์

ยีนเครื่องตัวนาง (ดูภาพประกอบภาคผนวกหน้า 197)

1. ส่วนประดับข้อเท้า อาจจะใช้เป็นกำไลโลหะหรือผ้าปัก
2. นุ่งผ้านุ่งแบบจีบหน้านาง ลักษณะของผ้าที่ใช้นุ่ง ส่วนมากจะเป็นผ้าลาย บางครั้งจะใช้ผ้าสีมัน ๆ หรือใช้ผ้ายก (ซึ่งส่วนมากตัวละครจะเลือกใช้เอง โดยพิจารณาความสำคัญของงานหา)
3. เสื้อในนาง เป็นเสื้อคอกลม ไม่มีแขนหรือแขนในตัว เมื่อสวมแล้ว ต้องเย็บให้เข้ารูปร่างด้วยเลือกรักร้อย
4. ผ้าห่มนาง ซึ่งจะปักด้วยลูกปัด และเลื่อมอย่างสวยงาม
5. กรองคอ หรือเรียกว่านวมนาง เป็นผ้าปักสวมประดับรอบคอ
6. จี๋นาง หรือทับทรวง เป็นเครื่องประดับสวมทับต่อจากกรองคอ มีทั้งแบบที่เป็นโลหะและการใช้ผ้าประกอบ ปักด้วยเลื่อมพลาสติกและลูกปัดหลากสี
7. ปิ่นเหน่งและเข็มขัด ทำด้วยผ้าปักเลื่อมและลูกปัดหลากสี
8. มงกุฎนาง ส่วนประกอบของมงกุฎจะประกอบด้วยกรอบกระบังหน้า กรรเจียกจอน(จอนหู)ดอกไม้และพวงอุบะที่ตัดข้างซ้าย มีลักษณะลงรักปิดทองประกอบด้วยเพชรเทียม เช่นเดียวกับตัวพระ นอกจากมงกุฎนางแล้วยังมีรัดเกล้ายอด รัดเกล้าเปลว ใช้กับตัวละครที่เป็นนางแปลง หรือนางที่มีลักษณะพิเศษเช่น นางยักษ์หรือนางเมรี ในเรื่องรถเสน นอกจากนั้นยังมีกระบังหน้า ใช้สำหรับตัวนางกำนัล ห้วยักษ์และมีหัวสัตว์ เช่น หัวม้า หัวแมว สำหรับใช้กับตัวละครที่มีบทบาทตามท้องเรื่อง

9. ส่วนที่ระดับข้อมือ เป็นกำไลแดง ทำด้วยผ้าปักเลื่อมและลูกปัด
10. แหวนหรือข้อมรงค์

ตัวตลก (ดูภาพประกอบภาคผนวกหน้า 198)

ตัวตลก หรือตัวเบ็ดเตล็ด จะนั่งโจงกระเบน สวมเสื้อแขนสั้น มีผ้าคาดเอวผูกทับเท่านั้น หากจะต้องเล่นเป็นบทบาท ก็หาผ้าลายเสือมาพัน สวมศีรษะกษี ถ้าจะเล่นเป็นเสนาฝ่ายยักษ์ก็เอาหัวยักษ์มาสวม จะเล่นเป็นนกก็หาหัวนกมาใส่ คลี่ผ้าที่คาดพุง ออกมาทางทำปีก หากจะเป็นตัวม้าก็หาหัวม้ามาใส่ จัดผ้าคาดพุง ผูกให้ห้อยหางไปข้างหลัง เป็นต้น

อย่างไรก็ดี การแต่งกายในแบบละครชาตรีนั้น ไม่ค่อยพิถีพิถันเท่าไรนัก ตัวพระหรือตัวนางหากมิใช่เป็นตัวสำคัญตามท้องเรื่อง บางครั้งก็ไม่สวมอะไรบนศีรษะเลย แต่แต่ตัวก็สามารถออกมาแสดงได้

การเตรียมเครื่องแต่งกาย โดยปกติในปัจจุบันผู้มีอาชีพแสดงละคร จะมีเครื่องแต่งกายเป็นของตนเอง ยกเว้น ยอด หรือชฎา มงกุฎ หรือเครื่องประดับศีรษะอื่น ๆ หากมิใช่เป็นนายโรงก็จะมี เป็นหน้าที่ของตัวโม่ที่ต้องเตรียมอุปกรณ์การแสดงที่เรียกว่า "เครื่องโรง" ไว้ให้พร้อม

การแสดงละครชาตรี เป็นการแสดงของชาวบ้าน รูปแบบของการแสดงมุ่งให้เกิดความเพลิดเพลินสนุกสนาน มีการดำเนินเรื่องที่รวดเร็ว ทันอกทันใจผู้ชม เรื่องราวที่นำมาแสดงสะท้อนความเป็นอยู่ แบบชาวบ้านทั้งในด้านภาษา และค่านิยม เหตุที่มนุษย์เราชอบได้ยินหรือได้ฟังอะไรที่ใกล้ตัว เข้าใจง่าย บางครั้งในการแสดงละครชาตรี มีการเล่นกับผู้ชมโดยเฉพาะตัวตลก ทำให้ผู้ชมมีความรู้สึกเหมือนเข้าไปอยู่ในเหตุการณ์นั้นด้วย การแสดงละครชาตรี จึงเป็นที่นิยมในหมู่ชาวบ้านทั่วไป

การแสดงละครชาตรี จึงยังมีผู้สนใจ เพราะนอกจากจะให้ความเพลิดเพลินในเรื่องเกี่ยวกับพิธีกรรมแล้ว ยังให้ความสนุกสนานในด้านการแสดงอีกด้วย